

A270

Luscinia luscinia

(L., 1758)

Słowik szary

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: drozdowate

Status występowania w Polsce

Ptāk lęgowy, nieliczny, lokalnie średnio liczny na obszarze całego kraju, z wyjątkiem południowego zachodu; przelotny, w czasie przelotów spotykany nielicznie w całym kraju.

Opis gatunku

Większy od wróbla, ale o znacznie smuklejszej sylwetce, która kształtem przypomina drozdy. Wymiary: długość ciała 17 cm, rozpiętość skrzydeł 24–27 cm, masa ciała w okresie lęgowym ok. 25 g. Słowik szary ma dość cienki, typowy dla ptaków owadożernych dziób i duże oko. Upierzenie jednolicie ubarwione. Wierzch ciała szarobrzowy, spód nieco jaśniejszy. Lekkie chmurkowanie na piersi. Brak dymorfizmu płciowego. Ptaki młodociane do okresu pierwszego pierzenia w lipcu–sierpniu są nakrapiane, a później podobne do dorosłych.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Na obszarach, gdzie występuje również słowik rdzawy *Luscinia megarhynchos* (A271, nie opisany w tej książce), można oba gatunki bardzo łatwo pomylić, gdyż różnice w ich wyglądzie są nieznaczne. Słowik szary różni się od rdzawego nieco chłodniejszym odcieniem wierzchu ciała, ciemniejszym ogonem i obecnością delikatnego chmurkowania na piersi. Pewne oznaczenie obu gatunków po cechach morfologicznych możliwe jest jedynie w przypadku osobników trzymanyh w ręku (Svensson 1991). W terenie rozróżnić można jedynie samce – po śpiewie. Śpiew słowika szarego ma dosyć wolne tempo, składa się z kilkakrotnie powtarzanych motywów z charakterystycznym „kłąskaniem”. Przy końcu frazy często pojawia się krótki terkot. Słowik rdzawy śpiewa znacznie szybciej i mniej melodyjnie niż szary. Z racji bardzo podobnego upierzenia istnieje też możliwość pomylenia młodocianego słowika z młodocianym rudzikiem *Erithacus rubecula* (A269), który jest jednak od słowika znacznie mniejszy (długość ciała 14 cm).

Biologia**Tryb życia**

Gatunek głównie dzienny, lecz samiec śpiewa nocą oraz wieczorem i nad ranem. Wędruje również nocą. Samotniczy.

Lęgi

Terytorialny. Średnia wielkość terytorium wynosi ok. 1 ha i mieści się w granicach 0,2–2 ha. W szczególnie dobrych siedliskach może osiągać duże zagęszczenie (7,3 samców/10 ha w dolinie Noteci, 10 samców/10 ha w zaroślach wierzbowych w dolinie Wisły). Raczej monogamiczny, choć samiec czasem wiąże się z dwiema samicami. Gniazdo umieszcza na ziemi, najczęściej w bardzo zacienionym miejscu, pod krzewem, wśród suchych gałęzi, korzeni i opadłych liści. Zdarzają się także gniazda budowane na niewielkiej wysokości nad ziemią, umieszczone wewnątrz gęstego krzewu. Gniazdo budowane jest wyłącznie przez samicę. Ma luźną strukturę, podstawa zbudowana jest ze zbutwiałych liści drzew i krzewów. Uplecione jest z suchych traw i zdrewniałych łodyg roślin zielnych. Wyściółka dosyć skąpa, składająca się z delikatnych suchych traw i korzonków, czasem z dodatkiem włosia. Początek składania jaj przypada w połowie maja. W zniesieniu jest 4–5 jaj. Wyśiaduje tylko samica, która nie jest karmiona na gnieździe, ale opuszcza je na kilka minut raz lub dwa razy na godzinę. Młode karmione są przez oboje rodziców. Opuszczają gniazdo po ok. 10 dniach, jeszcze nie w pełni zdolne do

lotu. Przez następne 2–3 tygodnie są karmione przez rodziców. Zdarza się, że po opuszczeniu gniazda rodzice rozdzielają młode z lęgu między siebie i każde z nich opiekuje się oddzielnie dwójką lub trójką młodych. Słowik szary przystępuje do lęgu tylko raz w sezonie. W przypadku zniszczenia lęgu zdarzają się lęgi powtarzane.

Wędrowki

Słowik szary wędruje nocą, pojedynczo lub w luźnych, niewielkich stadach. Podczas wędrowki zatrzymuje się najchętniej w pobliżu wody, w zaroślach wierzbowych z domieszką bzu czarnego i przy krzewach jeżyny. Najwcześniejsze pojawienie się słowików w Polsce notowane było w połowie kwietnia. Najwięcej tych ptaków przylatuje jednak w pierwszej dekadzie maja. Jesienią odlot rozpoczyna się i kończy w sierpniu. We wrześniu spotykane są tylko pojedyncze ptaki.

Zimowanie

Migrant dalekodystansowy. Zimuje w Afryce Wschodniej, głównie na południe od równika. Na zimowiskach zajmuje terytoria i przez długi czas nie zmienia miejsca pobytu.

Pokarm

Odżywia się głównie pokarmem zwierzęcym, choć zjada także owoce. W skład pokarmu wchodzi dość duże owady (postacie dorosłe i larwalne): ważki, pasikoniki, skorki, pluskwiaki, siatkoskrzydłe, motyle, muchówki, błonkówki, chrząszcze i inne, jak również pająki i niewielkie ślimaki. Pokarm roślinny stanowią owoce bzu czarnego, maliny, jeżyny, owoce morwy i winorośli. Sporadycznie zjada również nasiona. Żeruje najczęściej na ziemi, przeszukując warstwę opadłych liści, jak również wśród roślin zielnych, na krzewach, a nawet w koronach drzew.

Występowanie

Siedlisko

Jest to gatunek związany głównie z terenami podmokłymi. Najliczniej występuje na obrzeżach wilgotnych lasów i zagajników olchowych. Zamieszkuje zadrzewienia i zakrzewienia w dolinach rzecznych i wokół zbiorników wodnych. Preferuje siedliska z wyraźnym podszytem z gęstej roślinności zielnej (wysokich traw, pokrzyw, bylic itp.), z warstwą martwych szczątków roślinnych w ściółce.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1150 Zalewy i jeziora przy morskie (laguny)
- 3150 Starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*
- 91D0 Bory i lasy bagienne
- 91E0 Łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albo-fragilis*, *Populetum albae*, *Alnenion glutinoso-incanae*), olsy źródłiskowe

91F0 Łęgowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe (*Ficario-Ulmetum*)

Rozmieszczenie geograficzne

Nie wyróżniono podgatunków. Zasięg lęgów obejmuje głównie Europę Wschodnią i część Środkowej. Rozciąga się w kierunku wschodnim przez środkowy Ural do centralnej Azji. Na północy obejmuje południowe wybrzeża Norwegii, południową część Szwecji i Finlandii. Na zachodzie obszar gniazdowania gatunku sięga do Danii i północno-wschodnich Niemiec. Dalej zachodnia granica zasięgu biegnie przez południowo-zachodnią Polskę, wschodnie krańce Słowacji i Węgier, aż do Rumunii. Rumunia jest najdalej na południe wysuniętą częścią lęgów słowika szarego. Na zimowiskach w Afryce Wschodniej najliczniej występuje we wschodniej Kenii, Zambii, południowym Malawi i Zimbabwie. Spotykany jest także w Namibii i na północnych krańcach Republiki Południowej Afryki.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce przebiega zachodnia granica występowania tego gatunku, która ulegała zmianom na przestrzeni lat. Obecnie obszar gniazdowania obejmuje większość powierzchni kraju, poza częścią południowo-zachodnią. W górach nie stwierdzono lęgów wyżej niż 600 m n.p.m. Zachodnia granica występowania słowika szarego w Polsce biegnie od ujścia Nysy Łużyckiej do Odry, wzdłuż doliny Odry, przez okolice Jez. Sławskiego do Milicza i dalej do stanowisk stwierdzonych nad Wartą w okolicy Burzenina pod Sieradzem. Gniazduje również w dolinach rzecznych zachodniej Małopolski. W południowo-zachodniej części Polski, na obszarach niezajmowanych przez słowika szarego, gniazduje słowik rdzawy. W pasie nakładania się zasięgów obu gatunków stwierdzane są osobniki, które mogą używać śpiewu charakterystycznego dla obu gatunków słowików lub śpiewu pośredniego. Istnieje ponadto przesunięcie o 7–10 dni w terminie przystępowania do lęgów ptaków z obu gatunków, dlatego w jednym miejscu najpierw mogą śpiewać słowiki rdzawe, później zaś szare. Największe liczebności słowika szarego zanotowano na Lubelszczyźnie, w wielu rejonach Podlasia: nad Bugiem, Biebrzą i w bagiennej dolinie Narwi. Bardzo licznie gniazduje w dolinie Wisły Środkowej i dolnej Wisły. Liczny jest także na Międzyodrzu pod Szczecinem, na Pobrzeżu Bałtyckim, w wielu miejscach Warmii i Mazur, w ujściu rzeki Nogat i nad jez. Drużno. W Wielkopolsce najliczniej występuje w dolinie Noteci i dolinie środkowej Warty.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)
 Status zagrożenia w Europie: S gatunek niezagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni
 BirdLife International: SPEC 4

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2
Konwencja Berneńska: załącznik II
Konwencja Bońska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Występuje na wszystkich obszarach chroniących nieuregulowane doliny rzeczne w ich środkowym i dolnym biegu, jak również podmokłe zbiorowiska leśne, zakrzaczone i wilgotne łąki, zakrzaczone wilgotne obniżenia terenu. Liczny jest w parkach narodowych: Biebrzańskim PN, Narwiańskim PN, parkach krajobrazowych: Nadbużańskim PK, PK Podlaski Przełom Bugu, PK Doliny Dolnej Wisły, Mazurskim PK, PK Doliny Dolnej Odry i w wielu rezerwach, między innymi: Jezioro Drużno, Ujście Nogatu, Jezioro Karaś, Świdwie.

Rozwój i stan populacji

Liczebność europejskiej populacji słowika szarego szacowana jest na 890 000–2 200 000 p. Najliczniej gatunek ten gniazduje prawdopodobnie w Rosji (ocena mało precyzyjna 100 000–1 000 000 p.), na Ukrainie (250 000–300 000 p.), na Białorusi (160 000–200 000 p.), w Rumunii (75 000–200 000 p.) i na Łotwie (50 000–150 000 p.).

Od lat 40.–50. do lat 80. trwał w Polsce wzrost liczebności słowika szarego połączony ze stopniowym rozszerzeniem się jego zasięgu w kierunku południowo-zachodnim. W latach 90. tendencja wzrostowa uległa jednak zahamowaniu. Obecnie na niektórych obszarach (np. na terenie Białowieskiego PN, w Warszawie, w dolinie Baryczy, w okolicach Przemyśla) notowany jest spadek liczebności tego gatunku. Wielkość polskiej populacji słowika szarego nie jest znana. Według bardzo orientacyjnego szacunku liczy 45 000–65 000 p.

Największą liczebność słowika szarego zanotowano na Lubelszczyźnie, w wielu rejonach Podlasia: nad Bugiem, Biebrzą i w bagiennej dolinie Narwi (ok. 400 p.). Bardzo licznie gniazduje także w dolinie Wisły Środkowej (w granicach administracyjnych Warszawy 300–600 p.) i dolnej Wisły oraz na Międzyodrzu pod Szczecinem (350–400 p.). Jest liczny na Pobrzeżu Bałtyckim, w wielu miejscach na Warmii i Mazurach, i nad jez. Drużno. W Wielkopolsce najliczniej występuje w dolinie Noteci i dolinie środkowej Warty. W dolinie Nidy zanotowano 250–300 p.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk na skutek osuszania dolin rzecznych i likwidowania zarośli i zadrzewień łęgowych w dolinach rzek.

W parkach wiejskich lub miejskich zasadniczym powodem wycofywania się słowika są prace porządkowe (np.

usuwanie ziołorośli czy wygrabianie liści). W siedliskach takich straty w łąkach są powodowane przede wszystkim przez koty domowe.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- zachować i odtwarzać lasy łąkowe i olsy nad brzegami zbiorników i cieków wodnych, zwłaszcza zalewowe;
- nie usuwać wszystkich lasów i zadrzewień nadrzecznych z międzywala (należy kształtować ich formę przestrzenną, tak by umożliwiła ona przejście wielkiej wody i lodu);
- utrzymać w niezmienionym stanie śródpolne oczka wodne i śródpolne mokradła.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji łąkowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces łąkowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji łąkowej.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji łąkowej (na podstawie liczby śpiewających samców), na powierzchniach losowych rzędu kilku km². Metodyka do ustalenia, lecz konieczne są liczenia nocne.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.
Zakład Ornitologii PAN.
BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.

- CRAMP S. (red.) 1988. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 5. Turant Flycatchers to Thrushes. Oxford, 1063 s.
- DOMBROWSKI A., NAWROCKI P., KROGULEC J., CHMIELEWSKI S., RZĘPAŁA M. 1994. Awifauna bocznych odnóg Wisły Środkowej w okresie lęgowym. *Not. Orn.*, 35, 1–2: 49–78.
- GOTZMAN J., JABŁOŃSKI B. 1972. Gniazda naszych ptaków. Warszawa, 284 s.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. (red.) 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 903 s.
- LUNIAK M., KOZŁOWSKI P., NOWICKI W., PLIT J. 2001. Ptaki Warszawy. Warszawa, 179 s.
- SVENSSON L. 1992. Identification Guide to European Passerines. Stockholm, 368 s.
- STAAV R. 1998. Longevity list of birds ringed in Europe. *EURING Newsletter*, 2: 9–17.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WESOŁOWSKI T., CZESZCZEWIK D., MITRUS C., ROWIŃSKI P. 2003. Ptaki Białowieskiego Parku Narodowego. *Not. Orn.*, 44: 1–31.
- WITKOWSKI J., ORŁOWSKA B., RANOSZEK E., STAWARCZYK T. 1995. Awifauna doliny Baryczy. *Not. Orn.*, 36, 1–2: 5–74.

Katarzyna Mokwa, Tomasz Mokwa